

Лекція: ТЕОРІЯ ПІЗНАННЯ.

1. Поняття пізнання. Об'єкт та суб'єкт пізнання. Пізнання і практика.
2. Чуттєве та раціональне пізнання, їх форми.
3. Істина, умови й шляхи її досягнення.
4. Поняття методу та методології. Методи наукового пізнання.

Здатність до пізнання постає вирішальною для людського способу буття. Людина повинна опанувати дійсність як фізично так і інтелектуально.

Сучасна філософія спираючись багатий досвід набутий людством, вважає, що світ пізнаваний, що розум людини здатен скласти правильне уявлення про матеріальну дійсність.

Детальніше розглянемо, що являє собою процес пізнання світу, як він відбувається. Що таке пізнання ?

Пізнання - це активне, цілеспрямоване відображення в мозку людини об'єктивного світу, його законів.

Джерелом пізнання є оточуючий людину зовнішній світ. Він впливає на людину і визиває у неї відповідні відчуття, уявлення, поняття. Колиб предмети природи не впливали на людину, вона б не мала про них жодних уявлень. Важливо підкреслити при цьому, що людина не просто сприймає предмети навколишнього світу, а активно, практично впливає на них.

Визная об'єктивного світу, його предметів і явищ в якості **єдиного джерела** наших знань складає основну посилку сучасної теорії пізнання.

Ідеалісти не вважають об'єктивну дійсність джерелом наших знань. В якості об'єкта пізнання в ідеалістичній філософії виступає або свідомість окремої людини або якась містична, існуюча незалежно від людини «абсолютна ідея».

Серйозний удар по ідеалізму нанесли матеріалісти ХУІІІ ст., які розглядали пізнання як відображення в голові людини зовнішніх предметів. Але їх погляди на пізнавальний процес були обмеженими. Будучи метафізиками вони не змогли застосувати **діалектику** до процесу пізнання. Відображення ррзглядалось ними як пасивний відбиток речі в мозку людини. Вони уподібнювали мозок воску, на якому речі залишають свої відбитки. Активність суб'єкта матеріалісти ХУІІІ ст. не враховували. Крім того вони не змогли оцінити роль **практики** в пізнання. Семе в цьому полягала основна їх обмеженість.

Подолавши обмеженість попередньої філософії в розумінні пізнавального процесу марксисты створили **якісно нову діалектико-матеріалістичну теорію пізнання.**

Коріна відмінність марксистської теорії пізнання полягає в тому, що в основу процесу пізнання була покладена **практика**, матеріальна, виробнича

діяльність людей. В ході цієї діяльності люди і пізнають предмети і явища. Практика в сучасній теорії пізнання виступає і як вихідний пункт, основа процесу пізнання, так і критерій істинності, проавильності знань. Точка зору життя, практики повинна бути першою і основною точкою зору теорії пізнання.

Саме в практиці, матеріальній, виробничій діяльності людей і виявляється активність, ціленаправленість людського пізнання. Активний вплив на світ в процесі практики людина здійснює не сама, а у взаємодії з іншими людьми, з суспільством в цілому. А це означає що якщо об'єктом пізнання, його джерелом є матеріальний світ, **то суб'єктом пізнання, його носієм є суспільство.**

Визнання соціальної, суспільної природи пізнання важлива, відмітна риса сучасної ТП.

Марксистичні розкрили діалектику процесу пізнання. Пізнання з точки зору діалектичного матеріалізму є безкінечний процес наближення мислення до пізнаваного предмета, рух думки від незнання до знання, від знання неповного незавершеного до знання більш повного, завершеного. Замінюючи устарівші теорії новими, уточнюючи старі теорії, пізнання йде вперед, розкриваючи все нові і нові сторони дійсності.

Оскільки практика служить основою пізнання, вяснимо, що вона являє і яка її роль в пізнавальному процесі.

ПРАКТИКА- це активна діяльність людей по перетворенню природи і суспільства. Її основа- труд, матеріальне виробництво. Крім того до практики відносяться політична, класова боротьба, національно-визвольні рухи, а також науковий досвід, експеримент. Практика носить **суспільний** характер. Вона є діяльністю не окремих людей, а всіх трудящих- тих, хто виробляє матеріальні блага.

Практика є вихідним пунктом і основою процесу пізнання. Перш за все тому, що саме пізнання виникло на основі практики і головним чиним під впливом матеріального виробництва. Уже з перших кроків свого існування людина була вимушена трудитись, добквати собі засоби до життя. В процесі праці людина стикалася з силами природи і, перетворюючи їх, заставляла служити власним інтересам, поступово пізнавала їх. Послідуючий розвиток виробництва вимагав все нових і нових знань. З практичних потреб вимірювати земельні ділянки ділянки, рахувати знаряддя праці, виготовлені продукти - виникла **математика**. З практичних потреб будувати будинки, мости, дороги, зрошувальні системи появилась **механіка**. Так поступово під впливом практичних потреб розвивались пізнавальні здібності людини, виникли науки. Практика лежить в основі виникнення і суспільних наук.

Марксизм виник на основі практики революційної боротьби пролетаріату.

Крім того практика ставить перед пізнанням певні задачі, сприяє їх вирішенню. Тим самим вона рухає пізнання вперед.

Накінець практика озброює наукове пізнання приладами, інструментами, обладнанням і тим самим сприяє успіхам пізнання. Неможливо уявити науку наших днів без електронних мікроскопів, космічних ракет, інших надзвичайно складних знарядь пізнання. Всі ці знаряддя – продукт матеріальної, практичної діяльності людей.

Практика не тільки основа, але і **мета** пізнання. Людина для того і пізнає оточуючий світ, розкриває закони його розвитку, щоб використати результати пізнання в своїй практичній діяльності. Правда не зразу ці результати використовуються на практиці. Розпад атома був відкритий 120 років тому, але використовувати атомну енергію в практичних цілях людина навчилася значно пізніше (порівняно недавно). І хоч часом наукові відкриття відділені від їх практичного застосування десятиріччями, всі вони визиваються потребами життя.

Єдність теорії і практики.

Пізнання – один із видів діяльності людей, їх **теоретична** діяльність. Але теорія сама по собі не в змозі змінити дійсність, і в цьому її відмінність від практики. Теорія тільки відображає світ, узагальнює практичний досвід людства. Але, узагальнюючи практику, вона чинить на неї зворотний вплив, сприяє її розвитку. Теорія без практики безпредметна. Практика без теорії сліпа. Теорія вказує шлях практиці, допомагає знайти найбільш ефективні засоби досягнення практичних цілей.

Візьмемо природознавство. Виникнувши на основі практики, являючись результатом узагальнення виробничого досвіду людей воно разом з тим надає виробництву неоцінимої допомоги. Воно допомагає в розробці нових методів виробництва, створенні високопродуктивних машин і механізмів, штучної сировини, матеріалів і т.п.

2. Чуттєве та раціональне пізнання, їх форми.

Пізнання не стоїть на місці, воно постійно рухається, рзвивається. Цей розвиток пізнання знаходить своє вираження у його русі від безпосереднього живого споглядання до абстрактного мислення.

«Від живого споглядання до абстрактного мислення і від нього до практики такий діалектичний шлях пізнання істини, пізнання об'єктивної реальності».

Чуттєве пізнання завжди починається із знайомства з предметами зовнішнього світу при допомозі органів чуття. В цьому нас переконує повсякденний досвід. Безпосереднє живе споглядання речей складає початковий етап, перший крок на шляху пізнання. Це перша сходинка в пізнавальній діяльності людини. Стикаючись з предметами і явищами природи в процесі практики, людина через органи чуттів отримує про них перші враження. Органи чуття це свого роду вікна через які зовнішній світ проникає в людську свідомість. Завдяки їм людина пізнає кольори і запахи природи, смак її плодів, видаваємоми нею звуки і т д.

Основна форма чуттєвого пізнання-**відчуття**.

Відчуття – це відображення окремих властивостей, особливостей, сторін предмета. Предмети можуть бути гарячими і холодними, темними і світлими, гладенькими і шороховатими. Всі ці і багато інших властивостей, впливаючи на наші органи чуттів визивають певні відчуття.

Організму людини притаманний відповідний фізіологічний апарат для утворення відчуттів Цей апарат складається із органів чуття, нервових ниток, по яких, подібно електричного струму по провідниках, ці збудження передаються у відповідні участки людського мозку, і, накінець, тих участків мозку, в яких збудження перетворюються у відповідні відчуття. Збудження, визване певним звуком в усі людини, перетворюється у відчуття звуку, дія світла на око, у відчуття світла і т д.

Велике значення відчуттів в процесі пізнання полягає в тому, що вони дають нам матеріал, що дає можливість судити про предмет. Весь подальший процес пізнання спирається на ту інформацію про предмети, яку дають нам відчуття.

Відчуття можна розглядати більш широко – як суб'єктивний образ об'єктивного світу. В такому розумінні відчуття тотожне свідомості. Відчуття – це ідеальний образ. Цей образ суб'єктивний, оскільки належить не зовнішньому світу, а людині (суб'єкту) і людству. А це значить, що на характер відчуттів певним чином впливають специфічні закономірності людської психіки, особисті якості даної людини, а головне- ті соціальні умови, суспільне середовище, до якого ця людина належить.

Одним із проявів суб'єктивності відчуттів є той факт, що люди по-різному сприймають одні і тіж зовнішні впливи. Чи не впливає звідси, що органи

чуттів не дають нам правильного уявлення про світ? Не впливає . щоденний досвід людини, дані науки показують, що органи чуття нас не обманюють.

Так перевіряючи один одного, чуттями інших людей, досвідом, практикою, органи чуття дають нам правильне уявлення про доступні предмети.

Сприйняття – більш висока форма чуттєвого пізнання. Воно відображає предмет в його чуттєвій безпосередності цілісності, в сукупності його зовнішніх сторін, особливостей.

Уявлення – це відтворення в свідомості людини раніше сприйнятого.

Логічне пізнання.

Картина, яку дають органи чуття назвичайно багата і різнокольорова. Недивлячись на те, що обмежена і далеко не повна. Чуттєве знання дає нам уявлення лише про окремі, зовнішні сторони речей.

Чуттєве пізнання не зможе розкрити внутрішню природу речей, їх сутність, закони їх розвитку. Адже в цьому і полягає основна задача пізнання. Добре відомо, що тільки знання сутності речей, їх законів може служити для людини керівництвом в її практичній діяльності. Тут-то і приходить йому на допомогу абстрактне, або як його ще називають, логічне мислення.

Логічне мислення- якісно новий, вищий етап в розвитку пізнання. Його роль полягає в тому щоб виявити основні властивості і ознаки предмета. На ступені логічного мислення пізнаються закони розвитку дійсності, так необхідні людині в її практичних справах.

Основними формами логічного мислення є: поняття, судження та умовиводи.

Поняття-відображення в предметах суттєвих та загальних ознак. Основою виникнення понять є практика. На основі практики здійснюється узагальнююча діяльність розуму, переробка даних чуттєвого пізнання. Поняття відображає природу більш глибоко, точніше, тому що фіксує внутрішні сторони дійсності, недоступні безпосередньому чуттєвому пізнанню. Воно відображає природу повніше, тому що охоплює не один чи невелику групу предметів, а їх масу, безкінечну множину.

Перехід від чуттєвого до абстрактного являє собою **діалектичний стрибок** в процесі пізнання. в його русі від нищого до вищого.

Складне поєднання, єдність понять, суджень та умовиводів утворюють такі вищі форми пізнання як гіпотези, теорії, ідеї, проблеми, концепції.

Гіпотеза – це передбачення явищ, подій, законів.

Наукові теорії являють собою систему глибокого всебічного знання про будь-які процеси чи області дійсності. Це знання перевірено практикою. Таким чином ми бачимо, що пізнання в своєму діалектичному розвитку проходить довгий шлях від простих відчуттів до складних наукових теорій.

В дійсності бувають випадки коли під впливом практичних потреб в голові дослідника народжуються перш за все **ідеї**, які передують руху думки, які містять основні напрями наукових пошуків Часто ідея містить лише смутну, досить приблизну відповідь на запити практики. В процесі реалізації ідеї, в процесі дослідження народжуються поняття, образи, судження, які конкретизують ідею поступово перетворюють її в теорію.

Єдність чуттєвого і логічного в пізнанні.

Чуттєве пізнання і абстрактне мислення єдині: вони відображають один і той же світ, їх загальною основою є практика людства. Абстрактне мислення неможливе без чуттєвого пізнання, оскільки дані органів чуття складають єдиний матеріал для утворення понять. В мисленні не може бути нічого, що в тій чи іншій формі не було дано людині в її органах чуття. Але виникши на базі відчуттів, абстрактне мислення йде глибше чуттєвого пізнання, збагачує, розширює його межі. Чуттєві враження осяяні світлом розуму, набувають нового змісту. (дока приладів електростанції).

Оскільки чуттєве і логічне виступають в єдності, доповнюючи і збагачуючи один одного, в пізнанні не можна ігнорувати ні показами чуттів, ні виводами розуму. Разом з тим історії філософії відомі напрями, які одностороннє розуміють процес пізнання.

Представники **емпіризму** (грецьк. – досвід) недооцінюють роль абстрактного мислення в пізнанні. Вони вважають, що тільки чуттєвий досвід дає людині істинну картину світу. Виходячи з того, що поняття не володіють чуттєвою наглядністю (не можна уявляти «людину взагалі», «дерево взагалі» емпірики стверджують, що в дійсності – поняттям ніщо не відповідає, що вони плод фантазії людини.

На відміну від емпіриків представники раціоналізму не довіряють органам чуття і вважають розум, абстрактне мислення єдиним джерелом істинного знання. Раціоналісти недооцінюють роль чуттєвого пізнання і вважають, що людина здатна пізнати світ чисто **інтуїтивно** без всякого досвіду . Відрив понять і інших форм мислення від відчуттів і сприйняття приводить раціоналістів в кінцевому рахунку до ідеалізму.

III. Істина, умови й шляхи її досягнення.

Істина – ті знання про предмет, які правильно відображають цей предмет, відповідають йому.

Від чого залежить істина? Від людини в голові якої ця істина виникає чи від предмета котрий в її голові відображається. Ідеалісти стверджують, що істина суб'єктивна, що вона залежить від людини, яка сама визначає істинність своїх знань, не рахуючись при цьому з дійсним станом речей. «Людина є міра всіх речей) – так виразив ідеалістичне розуміння істини філософ стародавньої Греції Протагор.

На противагу ідеалізму діамат, спираючись на досягнення науки і багатомірної практики людства, стверджує, що істина **об'єктивна**. Оскільки істина відображає об'єктивно існуючий світ, її зміст не залежить від свідомості людини.

Об'єктивна істина - це такий зміст наших знань, який не залежить ні від людини, ні від людства. Зміст істини визначається тими об'єктивними процесами, котрі вона відображає. «Земля має форму шара»

Признаючи об'єктивність істини діамат вирішує ще одне важливе питання пізнання: **як** людина пізнає об'єктивну істину – зразу, цілком, безумовно, абсолютно або ж тільки приблизно, відносно. Це питання є питанням про співвідношення абсолютної і відносної істини. Різниця між абсолютною і відносною істинами зв'язані з тим, що ступінь відповідності знань дійсності, глибина проникнення в неї розуму людини неоднакові. Одні знання відповідають дійсності повністю, абсолютно точно, інші тільки частково. **Абсолютна істина** – і є об'єктивна істина в повному її обсязі, є абсолютно точно відображення дійсності.

А чи можна пізнати абсолютну істину в повному її обсязі. В принципі так, оскільки, з однієї сторони, не існує непізнаваних речей, а з іншої- немає меж пізнавальним здібностям людського розуму.

Однак можливості пізнання кожної окремої людини, окремого покоління людей обмежені відповідними історичними умовами, певним рівнем розвитку виробництва, науки і експериментальної техніки. Тому знання людини на кожному історично визначеному етапі відносні, вони з необхідністю набувають характеру відносної істини.

Відносна істина - це не повна відповідність знань дійсності. Відповідаючи дійсності в основному це знання потребує свого подальшого уточнення, поглиблення, перевірки на практиці. Але тоді може взагалі не можна пізнати абсолютну істину? Ні !. не можна пізнати абсолютну істину зразу, цілком, повністю: вона досягається тільки в безкінечному процесі пізнання. Але з

кожним новим досягненням науки людина наближається до пізнання абсолютної істини, пізнає все нові і нові її елементи, ланцюжки, сторони. Прогрес пізнання в тому і полягає – що пізнаючи істини відносні, людина пізнає і абсолютну істину. Виходить, що відносна істина містить в собі і зерно абсолютної істини. Пізнання людини і абсолютне і відносне. Відносне тому, що не є вичерпним, а безкінечно розвивається, поглиблюється, розкриваючи все нові і нові сторони дійсності. Абсолютно тому, що містить елементи вічного, абсолютно точного знання.

Отже, людське мислення по природі своїй здатне давати і дає нам абсолютну істину, яка складається із суми відносних істин. Кожна сходинка в розвитку науки добавляє нові зерна в цю суму абсолютної істини.

Конкретність істини.

Теорія пізнання виходить з того, що істина, отримана в процесі пізнання, завжди відноситься до певної, конкретної області дійсності, яка розвивається також в певних умовах. Абстрактної істини немає, **істина завжди конкретна**. Чи істинна класична механіка? Так, вона істинна, але не у всіх, а тільки в певних, конкретних сферах дійсності. Вона правильно відображає рух макроскопічних тіл, але в області мікросвіту втрачає свою істинність. Істинною тут є квантова механіка. Те що було істинним в одних умовах може стати неістинним в інших умовах, які змінились.